

ZBIERKA ĽUDOVÉHO NÁBYTKU HOREHRONSKÉHO MÚZEA V BREZNE Z HĽADISKA FUNKCIE, TYPU A LOKÁLNYCH ŠPECIFÍK

Eva Švajdová

Horehronské múzeum, Nám. gen. M. R. Štefánika 55, 977 01 Brezno,
muzeumbrezno@stonline.sk

Abstract:

Švajdová, E. 2010: Collection of rustic furniture of the Horehronské museum in Brezno from the point of view of its function, type and local specifics. Rustic furniture in the museums in Slovakia, Proceedings from the expert seminar in the Tekovian museum in Levice:

The collection of rustic furniture in the ethnological collection of the Horehronské museum has registered more than two hundred furniture pieces. There are more valuable specimen (tables, chairs, cabinets for foodstuff) of the furniture for sitting and storage. The collection represents by its richness, good state and recorded documentation valuable educational material during recognizing of traditional dwelling in the upper Pohronie up to the first half of the 20th century.

Key words: furniture, dwelling, collection, Horehronské museum.

Vývoj ľudového interiéru bol na Horehroní, práve tak ako v iných oblastiach na Slovensku, závislý od základných podmienok života Horehroncov, no výraznú pečať mu vtláčali najmä hospodárske a sociálne danosti tejto oblasti. Veľkorodinný spôsob života Horehroncov, pri ktorom nebolo zriedkavosťou existovanie 25 – 30 ľudí v trojpriestorovom dome, je najvýraznejšou ukážkou a dokladom sociálnych pomerov, ako aj stavu bytovej kultúry, ktorá bola ešte pred druhou svetovou vojnou a krátko po nej veľmi nízka. V pôvodných zrubových stavbách pochádzalo vybavenie domov z rúk náaturistov – stolárov alebo boli vyrobené podomácky (HOREHRONIE, 1974, 93).

Vo vyše pätnásťtisícovej etnologickej zbierke Horehronského múzea v Brezne patrí zbierka ľudového nábytku k tým menej početným. Pod 189 evidenčnými číslami je ich zaevidovaných k 31. 12. 2009 dvestodvadsaťosem kusov.

Pôvodné rozmiestnenie nábytku v starších typoch domov na Horehroní je ešte i dnes v hlavných črtách rovnaké. Stablnú súčasť zariadenia tvoril, tak ako všade na Slovensku, stôl. Stôl je jednou z tých nábytkových častí, pri ktorých je veľmi zreteľná

príbuznosť so starými historickými slohovými predlohami (HOREHRONIE, 1974, 94). Stolové dosky najstarších horehronských stolov boli štvorhranné, vyrobené z rôznych druhov dreva. Zhotovovali ich náaturisti a neskôr dedinskí stolári. V múzejnej zbierke je ich 11 kusov. K tým starosvetkým patria dva – jeden pochádza z Čierneho Balogu a z druhý z Vernára. Časovo ich môžeme zaradiť na koniec 19. a začiatok 20. storočia. Majú profilované nohy, dve podstoloviny. Gotická konštrukcia tohto stola nie je prirodzene horehronským špecifikom, vyskytuje sa aj v iných oblastiach Slovenska, s lokálnymi obmenami v detailoch. Horehronský typ tohto starosvetského stola nemá zásuvku a je vždy pomerne na nízkych nohách. Medzi stoly z konca 19. storočia patrí aj stôl z Hornej Lehoty a stôl zo súpravy zariadenia obývacej izby sestry breznianskeho sochára Štefana Padičku, Anny Paličkovej. Na starších typoch horehronských stolov boli snímateľné dosky. S takouto doskou sa v zbierke nachádza jeden, typovo je mladší ako tzv. starosvetký. Zhotovený bol v rokoch 1920 – 1930. Pochádza z Vernára, podstolie má v tvare kríža. Tri stoly v zbierke pochádzajú z breznianskej usadlosti roľníka – farbiara Vojtecha Roštára a predstavujú tri typy stolov, ktoré sa v jeho domácnosti počas 20. storočia používali: rozkladací jedálenský z medzivojnového obdobia a dva z pozostalosti jeho rodičov – predstavujú typy konferenčných a reprezentačných stolov, ku ktorým patria aj tri iné kusy stolov z mestského prostredia, ktoré stoja na jednej nohe a majú buď okrúhlu alebo oválnu dosku.

Pod názvom *stolička, operací stolok*, sa označujú v ľudovom nábytku z Horehronia **stoličky**. Ešte začiatkom 20. storočia netvorili stabilnú súčasť horehronského interiéru. Nemali taký praktický význam ako lavice, na ktorých mohli sedieť aj spať viacerí. Stolička nebola na Horehroní tým predmetom, ktorý by si bola do novej domácnosti doniesla nevesta vedno s truhlou a perinami, ako tomu bolo napr. na západnom Slovensku. Na Horehroní sa stolička nepoužívala ani napr. pri svadbách, pri čepčení nevesty. Nevestu posadili na *kupu* alebo na *kaveň* s vodou, kde jej položili doštičku a *chološne* či *hlavnicu*. I z tohto starého zvyku vidno, že sa stolička nepoužívala ani pri mimoriadnych príležitostiach. Stoličky sa vyskytovali v jednotlivých domácnostiach ojedinele a vždy iba po jednom kuse, najviac po dvoch, aj to v *chyži*. Viacej sa začali kupovať až

Operadlo zo stoličky, druhá polovica 19. storočia, ZFHM 5426, Foto: J. Weiss.

v období prvej republiky, *keď prišol z Ameriky model*. Pobyt Horehroncov v cudzine, odchod za prácou, časté požiare - toto boli príčiny obstarávania nového vybavenia domov (HOREHRONIE, 1974, 99). Najstaršie typy stoličiek sú tie, ktoré boli vyrábané podomácky: s vyrezávaným operadlom. Novšie, ktoré sa všeobecne rozšírili za prvej republiky, boli zhotovené stolármi a zároveň s nimi sa začali používať aj stoličky kupované, vyrábané priemyselne. V zbierke múzea je zaevidovaných 17 kusov stoličiek. Z toho štyri stoličky patria k najstaršiemu typu: jedna je z Brezna, jedna z Heľpy, jedna z Čierneho Balogu a jedna z Telgártu. Štyri stoličky sú vyrobené stolárom – remeselníkom (Osrbľie, Brezno) a podľa tohto vzoru je zhotovená jedna masívnejšia, s náterom, vyrobená majiteľom podomácky (Braváčovo). Sedem kusov je typu tonet a jedna je s čalúneným sedadlom. Pochádza zrejme zo súpravy jedálenského stola a stoličiek z Brezna zo začiatku 20. storočia.

Pod názvom *stolok*, sa rozumie na Horehroní malý **stolec** na sedenie. Pôvodne ním bol iba malý klátik, do ktorého sa urobili dva zárezy, aby bol ľahšie prenosný. Dodnes sú *stolky* tohto typu bežné na salašoch. Veľmi používané boli *stolčoky* a *stolky* upravené zo samorastu, na troch alebo štyroch nohách. Väčšina z týchto *stolčokov* slúžila na pranie v potoku. Na neskorších typoch sa nôžky do dreva zadlabávali. Posledné typy už robia stolári. Dodnes sa s obľubou používajú aj *stolky* okrúhle, a to na troch zadlabaných nohách. *Hokerlíky*, stoličky bez operadla, sa kupovali alebo vyrábali podľa kupovaného vzoru podomácky (HOREHRONIE, 1974, 99).

Zbierka stolcov v zbierke ľudového nábytku pozostáva z 19 kusov. Zo samorastu je vyrobených osem kusov. Všetky stoja na štyroch nohách. Deväť je stolcov, ktoré majú obdĺžnikovú dosku (s otvorom alebo bez neho) na valcovitých alebo hranolovitých nohách, jeden je robený s nohami v tvare dosky. Pochádzajú z viacerých dedín Pohronia. Najväčší počet má Čierny Balog.

Súčasťou zariadenia *chyže* bola **lavica**. V Šumiaci *lavic*, v dedinách od Šumiaca na západ *lavica*. Najstaršie typy lavíc boli bez operadla. Ich ďalším vývojovým typom boli lavice *opieracie*. Majú v teréne na hornom Pohroní viacero variácií. Operadlo pravidelne pozostáva z vertikálne kladených drevených priečok, ktoré pôsobia dekoratívne alebo sú samotné priečky dekoratívne vyrezávané. Celkovým rozmerom sa prispôbovali výške okien (HOREHRONIE, 1974, 95). Breznianska zbierka ľudového nábytku má zaevidovaných jedenásť kusov lavíc: bez operadla deväť kusov a s operadlom dva kusy. Bezoperadlové lavice majú nohy doskové alebo stoja na štyroch hranolových nohách. Bezoperadlové lavice, ako ľahko prenosné, slúžili na sedenie na priedomí, podstienkoch, pri peci. Pochádzajú z Brezna, Bacúcha a Dolnej Lehoty. Jedna lavica s operadlom bola súčasťou izby v remeselníckej domácnosti v Ľubietovej. Druhá lavica s operadlom pochádza z breznianskej roľnícko – remeselníckej usadlosti. Boli to domy v uliciach, ktoré vychádzali z námestia. *Uličku*, dnešnú Ulicu ČSA, obývali maloroľníci, ktorí vykonávali aj remeslo a v *Ulici*, dnes Ulici Martina Rázusa bývali gazdovia. Tradovalo sa úslovie: *Ulička – ovos, Ulica – pšenica*.

Dôležitou súčasťou zariadenia izieb na Pohroní boli **postele**. V priebehu 20.

storočia sa ich v teréne zachovalo viacero typov. Breznianska zbierka eviduje sedem kusov. Dve postele tvoria súčasť nábytkovej súpravy – spálne z Brezna, jedna z rovnakého časového obdobia je tiež z Brezna, dve pochádzajú z Hornej Lehoty a dve predstavujú typ dvojfunkčného nábytku – stôl, ktorý sa dal rozložiť na posteľ. Tento typ nábytku používali napríklad v domácnostiach breznianskych roľníkov, ktorí súběžne vykonávali aj remeslo. Tak tomu bolo napríklad v rodine kožušníka Rudolfa Zachara. Dvojfunkčný stôl stál v rohu kuchyne. Slúžil aj na stolovanie, aj na rozloženie nástrojov pri šití kožucha, na noc sa stôl rozložil do podoby postele, na ktorej spávala slúžka. Tá v dome vstávala prvá, posteľ poskladala, zakúrila v sporáku a začal nový deň.

V časti izby okolo vykurovacieho telesa alebo sporáka sa nachádzali také kusy **nábytku, ktoré sa používali na úschovu riadu a potravín**. Najviac rozšíreným kusom nábytku v tejto kategórii je tzv. *štelazeň*, nazývaná aj *misník* alebo *sudno*. Termín *sudno* sa používa vo všetkých horehronských dedinách okrem Pohorelej a Telgártu. Podľa starších názvov *sudno* je to isté, čo po novom *štelazeň* (HOREHRONIE, 1974, 98). Breznianska zbierka eviduje dva kusy tohto typu nábytku. Jeden pochádza z Čierneho Balogu a druhý z Bravčova. Postupne ich miesto nahradili kupované a stolármi zhotovované rôzne typy kredencov.

Drobný riad býval zavesený na **policiach**. Okrem Telgártu sa v súvislosti s týmto kusom nábytku používa názov *polic*, *polica*, *polička*, v Telgárte *ram*. Police si zhotovovali sami majitelia, zložitejšie a dekoratívnejšie *naturisti*, a to, ako iné časti, zo smrekového dreva s hnedým náterom. Na ich strešnej doske sa zvyčajne zjavuje dekoratívny prvok v podobe pribitej vyrezávanej lišty. Menej typické sú poličky sedlovitého tvaru, s vodorovnou priečkou uprostred, ktoré sú na uloženie hodín a drobných predmetov. Nadobločné poličky majú vodorovnú dosku s profilovanou zábranou - sedielkom. Bývajú nad jedným oblokom alebo sa tiahnu ponad obe okná (HOREHRONIE, 1974, 98). V breznianskej zbierke je sedem kusov polic. Jedna je stojaca, jedna nadobločná, jedna izbová – dekoratívna a štyri sú závesné s rámom.

Hlavným inventárom komory boli ešte do roku 1945 na Horehroní **truhly** – *lady* na úschovu šatstva. Patrili medzi tradičné a staré kusy nábytku. Boli uložené vždy tam, kde sa nekúrilo a nevarilo, aby šatstvo, ktoré sa do nich ukladalo, nenapáchlo. Pri spoložití viacerých rodín v jednom dome (ak bola v dome iba jedna komora), každá z neviest mala v komore uloženú svoju truhlu – *dookola šorom boli poukladanie*. Truhlu so sviatočným odevom si každá nevesta prinášala spolu s perinami ako veno do novej domácnosti. Okrem uloženia šiat si každá nevesta zavesila nad svoju truhlu *druk na hany*. Horehronský interiér skrine neobsahoval, funkciu skrine plnili truhly. Do jednej sa vošiel celý šatník nevesty (HOREHRONIE, 197, 100).

Vývojovo najstarším typom je na Horehroní jednoduchá truhla s vrchnákom, ktorej rozmery sú spravidla 130 × 90 × 65 cm. Zatiaľčo ostatné nábytkové kusy sú veľmi jednoduché, bez nápadnejších prvkov zdobenja, pôsobiace esteticky svojím prostým a veľmi účelným tvarom, truhly patria medzi jedinú súčasť zariadenia, kde sa dekór vyžadoval. Okrem toho, že sa najstaršie truhly natierali olejovými farbami,

*Truhla maľovaná, 1886, Polomka,
vyrobil Ján Michal v Polomke, ZFHM 7087, Foto: J. Weiss.*

bývali, popri datovaní, iniciálach, prípadne aj mene majiteľky, na čelnej strane zdobené bohatým kvetinovým dekórom. Staré truhly boli najčastejšie natreté na zeleno, s jednoduchým kvetinovým dekórom na prednej strane. Maľovanie truhiel bolo typické ešte aj pre druhú polovicu 19. storočia, no začiatkom 20. storočia, ale najmä po prvej svetovej vojne, začína typ jednoduchšej truhly ustupovať truhlám, ktoré majú vpredu naznačenú zásuvku – šuflodku alebo s dvomi takýmito falošnými zásuvkami (HOREHRONIE, 1974, 100).

Jedným z typov takejto truhly, zvanej *šuflodkasňa*, *šuflodlada*, je truhla s dvomi lištami a jednou skutočnou zásuvkou, pričom sa truhla otvára zvrchu odklapaním. Tieto truhly sú odrazom prispôbenedých mestských predlôh, sčasti transformovaných dedinskými stolármi. Do súčasnosti sa zachovalo najviac truhiel so zásuvkami (HOREHRONIE, 1974, 100).

Maľované truhly sa objavili najprv v mestách, ako lacnejšie napodobnenie štýlových truhiel drahých, dostupných len pre zámožných ľudí. Postupne, ako sa začali maľované truhly rozširovať a prechádzať z mesta na dedinu, ich maľovaná výzdoba sa čoraz viac odlišovala od štýlových vzorov, naberajúc svojské znaky celkom originálne (VALENTOVÁ, 1973, 126).

Vývoj konštrukcie a tvaru odkladacieho nábytku bol podmienený zdokonalením nástrojov na výrobu truhiel. Bol to najmä vynález tráckej píly v 14. storočí, ktorý sa

pričinil o veľké zmeny pri zhotovovaní nábytku. V dôsledku tohto vynálezu truhla tesárskej stĺpikovej konštrukcie bola vytlačená truhlou stolárskej práce, ktorá už bola zhotovená v rámovej konštrukcii, z hobľovaných dosiek spájaných v nárožiacich *na zub* a bohato zdobená plastickou i maľovanou výzdobou (VALENTOVÁ, 1973, 113).

Breznianska zbierka ľudového nábytku má zaevidovaných 47 kusov truhliel. Z toho je maľovaných 21 kusov. V rámci nich je deväť kusov na podstavci, osem kusov bez podstavca, štyri kusy sú na nohách. S naznačenou zásuvkou sú dve, s jednou vysúvacou zásuvkou tri a jeden kus je truhla s tromi zásuvkami. Tri kusy truhliel nemajú zdobenie, ale na jednej je domaľované vročenie – rok 1904 a ostatné dve sú bez zdobení. Do skupiny truhliel je v súpise aj skupina malých, prenosných truhličiek – osem kusov, ktoré plnili funkciu úschovy dokumentov – až na truhličku s evidenčným číslom 11097, ktorú zhotovil stolár v Heľpe v roku 1941. Slúžila na uloženie čepcov. Svojím tvarom, konštrukciou a povrchovou úpravou kopíruje svadobné truhly, ktoré v tomto čase chystali nevestám v Heľpe.

V breznianskej zbierke truhliel je samostatná skupina truhliel – deväť kusov, ktoré sú zhotovené stĺpikovou konštrukciou, steny majú z kresaných dosiek a sedlový vrchnák. Až na dva kusy sú zdobené bohatou rezbou. Lokálne prináležia Čiernemu Balogu. Náhodne sa jedna objavila vo Valaskej pri Brezne. V samotnom Čiernom Balogu ich pôvodne mali v každom dome. Predstavujú starší typ odkladacieho nábytku v tejto dedine, ktorý v druhej polovici 19. storočia a v prvej polovici 20. storočia nahradil odkladací nábytok zhotovený stolárskou technológiou. Nezaznamenali sme ich výskyt v iných dedinách na Horehroní. Boli s najväčšou pravdepodobnosťou vyrobené na Gemeri, konkrétne v lokalitách Kyjatice či Babinec. Od 18. storočia debnári z týchto dedín vyrábali, popri extenzívnej poľnohospodárskej výrobe, drevené bukové zásobnice, tzv. súdeky a skrine na šaty. Jedinečná bola ich výzdoba. Debnári vyhotovovali dekór pomocou väčšieho kružidla opatreného na špičci rydlom. Dominantným motívom bola solárna rozeta v neopakovateľných variáciách a kombináciách. Súdeky len zriedkakedy značili značkami či datovali (BODOROVÁ, 2005, 112 – 113).

Samostatnú skupinu v breznianskej zbierke ľudového nábytku tvoria **rohové skrinky**. Jedná sa o závesný stenový kus nábytku umiestňovaný v ľudovom interiéri v rohu izby – v tzv. kultovom kúte. V zbierke ich má múzeum 10 kusov. Všetky pochádzajú z Čierneho Balogu alebo z domácností balockých roľníkov, ktorí kolonizovali brezniansky chotár v prvej polovici 20. storočia v mestskej časti Lúčky a Podkoreňová. Tvorili neoddeliteľnú súčasť vybavenia izieb ešte do roku 1930. Generácie, ktoré nastupovali po tomto roku si už neobjednávali výrobu tohto kusa nábytku. Kľúčik od skriniek, ktoré slúžili na úschovu peňazí a dôležitých dokladov k domu, hospodárstvu a pod. nosil pri sebe muž – v opasku. Tento typ nábytku sme nenašli v iných dedinách horného Pohronia.

Ešte by sme sa zmienili o detskom nábytku breznianskej zbierky. Predstavuje tridsaťjeden kusov pre deti podomácky vyrobeného nábytku. Najpočetnejšiu skupinu, devätnásť kusov, tvoria kolísky. V zbierke kolísk sú zastúpené skoro všetky typy,

*Truhla, škrinka, pred
rokom 1930,
Čierny Balog,
ZFHM 1365,
Foto: J. Weiss.*

*Skrinka rohová, almara,
pred rokom 1930, Čierny Balog,
ZFHM 402, Foto: J. Weiss.*

ktoré sa na Slovensku vyskytujú: kolisky závesné (pláténé, korýtkové, lubové), kolisky na oblúkových podnožiach, kolisky na pevnom stojane.

Medzi najstaršie drevené kolisky z Horehronia patria kolisky závesné žľabovitého tvaru (v zbierke je to kolíska z Pohorelej) zo smrekových hobľovaných dosiek, ktoré visievali na hrade konča posteľe. Na štyroch železných krúžkoch boli zachytené železné závesy, ktoré viseli na háku, vyčnievajúcom z hrady. Tento typ je jedným z najstarších typov závesných kolísk vôbec. Kolisky, ktoré zhotovovali stolári boli obyčajne dekoratívne profilované, na bočniciach s priečkami. Natierali ich tmavočervenou, hnedou i zelenou farbou. Postupne kolísku nahradili kočíky (v zbierke sú tri) bežnej továrenskej výroby. Kočík sa stal hlavným darom krstných rodičov novorodiatku. (HOREHRONIE, 1974, 98).

V skupine detského nábytku sú aj stojáky. Najstarší pochádza z Lomu nad Rimavicou. Dômyselne zhotovený je behúľ z Valkovne. Do tejto skupiny nábytku sú zaradené aj rôzne zmenšené typy nábytku – lavice a stoličky, ktoré boli zhotovené pre deti v predškolskom veku.

Záverom možno konštatovať, že breznianska zbierka ľudového nábytku podáva celkom dobrý prehľad o jednotlivých typoch ľudového nábytku používaného na hornom Pohroní pred rokom 1945. Sú v nej zhromaždené viaceré vývojové typy nábytku používaného na stolovanie, na sedenie, spanie a odkladanie nádob či šatstva. V teréne sa ešte vyskytujú viaceré vzácne exempláre maľovaných truhiel či zásobníč s bohatou rezbou. Ich získavanie by brezniansku zbierku istotne ešte viac obohatilo. Veď každý novozískaný predmet vypovedá o svojom majiteľovi a zhotoviteľovi ďalší príbeh, aby dovedna potvrdili konštatovanie: takto sa tu žilo, takto sa tu bývalo, toto bolo dôležité v určitom čase a priestore.

LITERATÚRA

BODOROVÁ, O. 2005: Kyjatické hračky v kontexte výstavy hračiek Rudolfa Stehlíka. In: Gemer – Malohont I., 112 – 119.

MINTALOVÁ, Z. 1996: Zbierka ľudového nábytku a interiérových doplnkov a jej profilovanie v SNM v Martine. In: Etnografia 37, Zborník SNM, 50 – 66.

PIŠŤOVÁ, I. 1974: Bytový interiér. In: Horehronie II., 91 – 116.

VALENTOVÁ, V. 1973: Maľované truhly v Gemeri. In: Gemer – Národopisné štúdie 1, 107 – 129.

PRAMENE

Dokumentácia zbierkového fondu Horehronského múzea v Brezne.